



નહેરુ બાલ પુસ્તકાલય

# ગાંડો આંબો

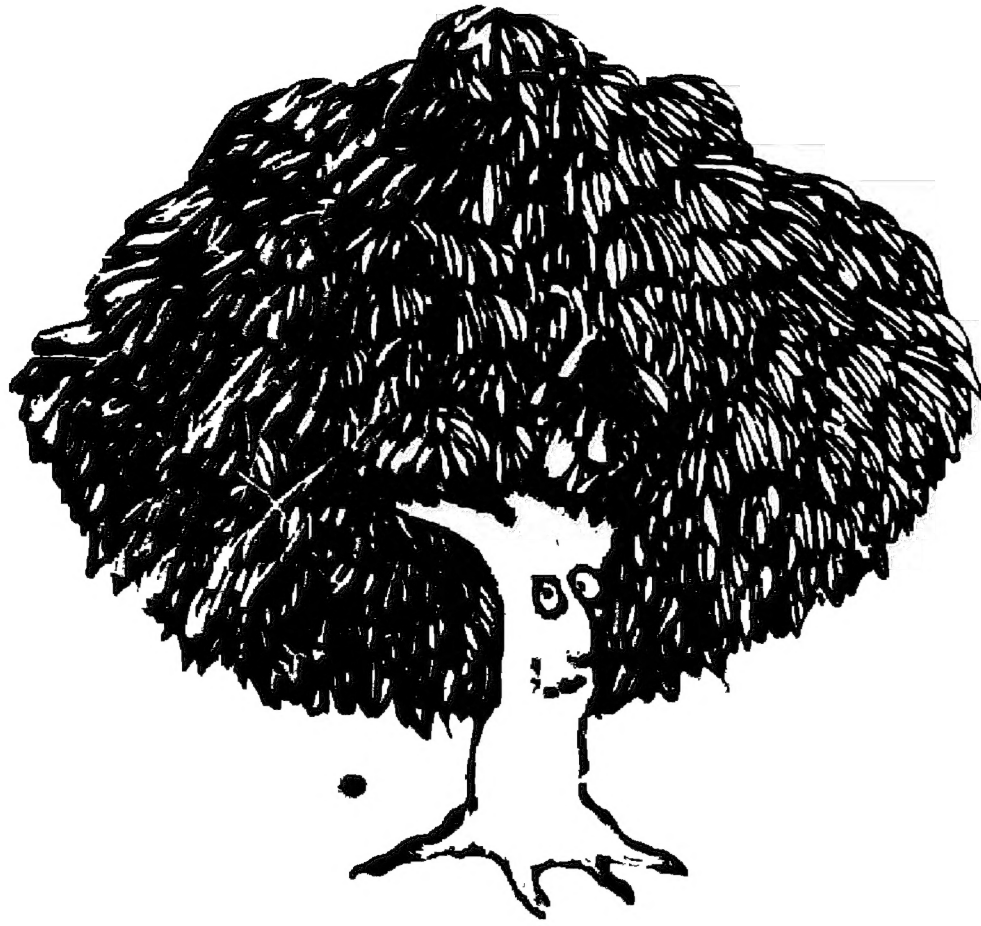
આ. ના. પેડણેકર

ચિત્રકાર

મંજુલા પદ્મનાભન

અનુવાદક

વંદના મહેતા



નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઇન્ડિયા



ISBN 81-237-3276-7

---

પહેલી આવૃત્તિ : 2000 (શક 1922)

મૂળ © આ. ના. પેડણેકર, 1984

ગુજરાતી અનુવાદ © નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઇન્ડિયા

Mad Mango (Gujarati)

રૂ. 14.00

નિયામક, નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઇન્ડિયા

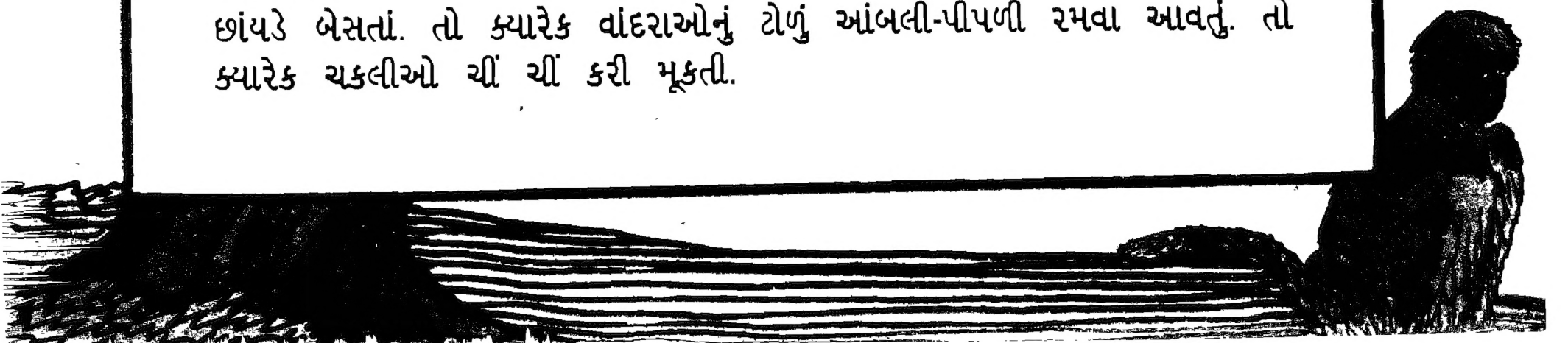
એ-5 ગ્રીન પાર્ક, નવી દિલ્હી - 110 016 દ્વારા પ્રકાશિત

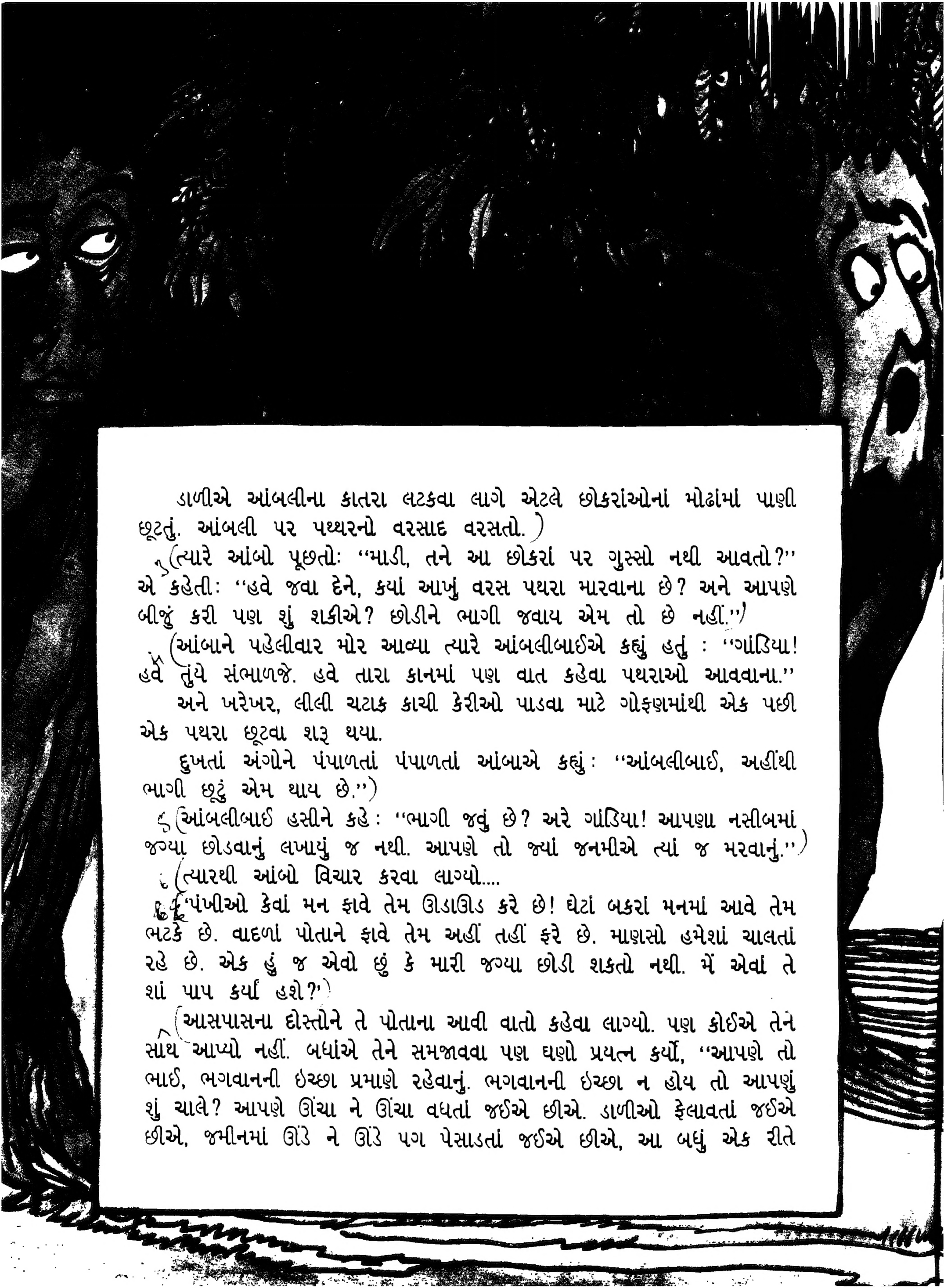
---



(ચોમાસાં પછી ચોમાસાં પસાર થતાં હતાં. આંબો હાથ લંબાવી ને આકાશને આંબવા મથતો હતો. તે તો પોતાની એક જ જગ્યાએ ઊભો હતો. તેની આસપાસ કાંઈ કેટલાય નવા નવા દોસ્તો ઊગીને મોટા થતા જતા હતા. પૂર્વ દિશા તરફનું ફણસનું ઝાડ આંબા પછી ચાર ચોમાસાં બાદ ઊગ્યું હતું. હજી તો ગઇકાલે ઊગીને ઊભી થયેલી બોરડી પણ કેટલી મોટી થઈ ગઈ હતી! સફેદ ફૂલોથી ખીચોખીચ ભરેલો સરગવો તેની છાયામાં જ મોટો થયો હતો.)

આંબાને ખબર ન હતી કે આંબલીની ઉંમર કેટલી હશે. એ ડોસીએ કેટલાં ચોમાસાં જોઈ નાખ્યાં હશે. આટ-આટલાં વર્ષો વીત્યાં હોવા છતાં આંબલીબાઈ તો હજી એવી ને એવી ટટાર હતી. તેની વાતો સાંભળવા આવતાં ઢોર-ઢાંખર તેને છાંયડે બેસતાં. તો ક્યારેક વાંદરાઓનું ટોળું આંબલી-પીપળી રમવા આવતું. તો ક્યારેક ચકલીઓ ચીં ચીં કરી મૂકતી.





ડાળીએ આંબલીના કાતરા લટકવા લાગે એટલે છોકરાંઓનાં મોઢાંમાં પાણી છૂટતું. આંબલી પર પથ્થરનો વરસાદ વરસતો.)

(ત્યારે આંબો પૂછતો: “માડી, તને આ છોકરાં પર ગુસ્સો નથી આવતો?”  
એ કહેતી: “હવે જવા દેને, ક્યાં આખું વરસ પથરા મારવાના છે? અને આપણે બીજું કરી પણ શું શકીએ? છોડીને ભાગી જવાય એમ તો છે નહીં.”)

(આંબાને પહેલીવાર મોર આવ્યા ત્યારે આંબલીબાઈએ કહ્યું હતું : “ગાંડિયા! હવે તુંયે સંભાળજે. હવે તારા કાનમાં પણ વાત કહેવા પથરાઓ આવવાના.”)

અને ખરેખર, લીલી ચટાક કાચી કેરીઓ પાડવા માટે ગોફામાંથી એક પછી એક પથરા છૂટવા શરૂ થયા.

દુખતાં અંગોને પંપાળતાં પંપાળતાં આંબાએ કહ્યું: “આંબલીબાઈ, અહીંથી ભાગી છૂટું એમ થાય છે.”)

(આંબલીબાઈ હસીને કહે: “ભાગી જવું છે? અરે ગાંડિયા! આપણા નસીબમાં જગ્યા છોડવાનું લખાયું જ નથી. આપણે તો જ્યાં જનમીએ ત્યાં જ મરવાનું.”)

(ત્યારથી આંબો વિચાર કરવા લાગ્યો....

“પંખીઓ કેવાં મન ફાવે તેમ ઊડાઊડ કરે છે! ઘેટાં બકરાં મનમાં આવે તેમ ભટકે છે. વાદળાં પોતાને ફાવે તેમ અહીં તહીં ફરે છે. માણસો હમેશાં ચાલતાં રહે છે. એક હું જ એવો છું કે મારી જગ્યા છોડી શકતો નથી. મેં એવાં તે શાં પાપ કર્યા હશે?”)

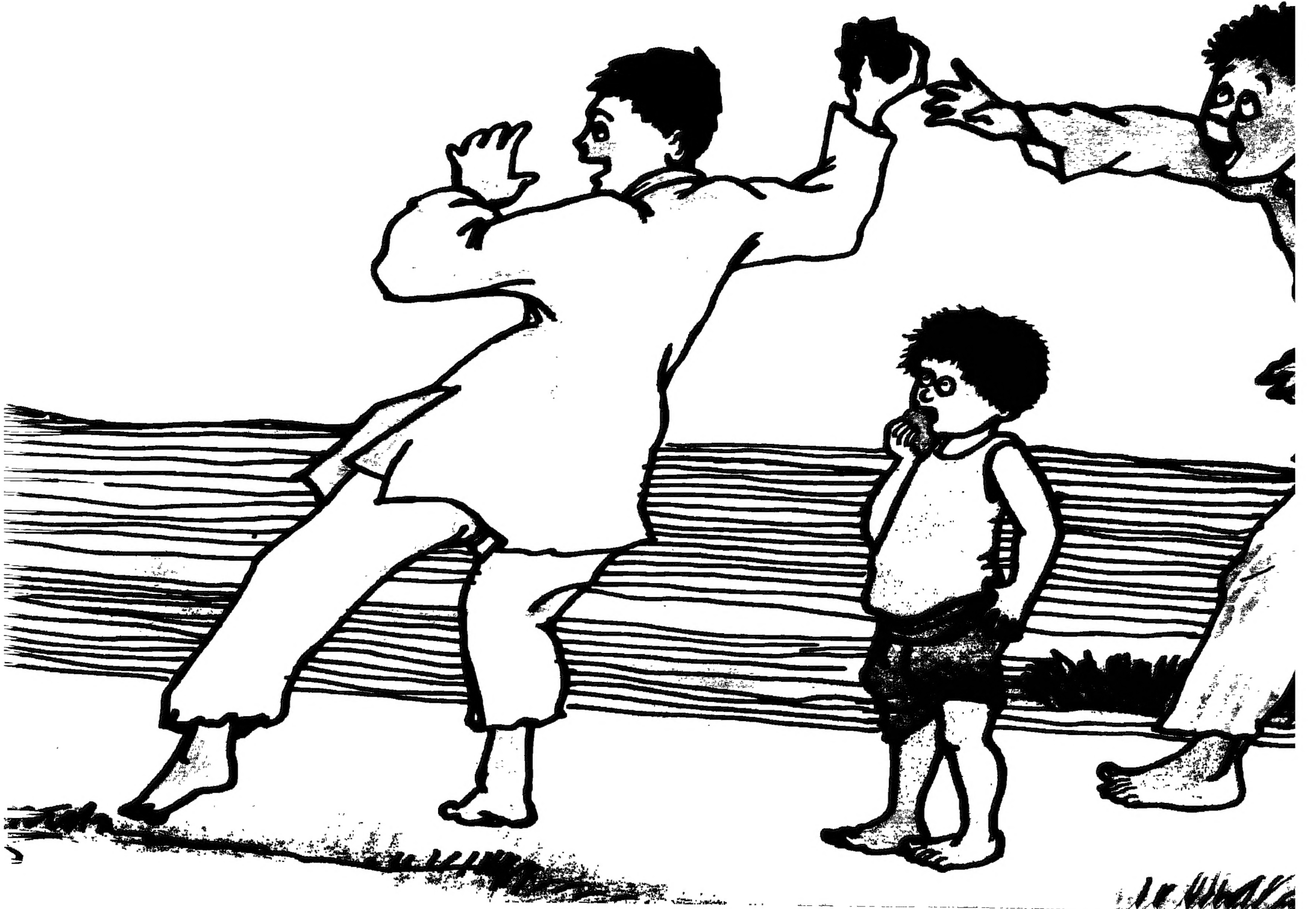
(આસપાસના દોસ્તોને તે પોતાના આવી વાતો કહેવા લાગ્યો. પણ કોઈએ તેને સાથ આપ્યો નહીં. બધાંએ તેને સમજાવવા પણ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, “આપણે તો ભાઈ, ભગવાનની ઇચ્છા પ્રમાણે રહેવાનું. ભગવાનની ઇચ્છા ન હોય તો આપણું શું ચાલે? આપણે ઊંચા ને ઊંચા વધતાં જઈએ છીએ. ડાળીઓ ફેલાવતાં જઈએ છીએ, જમીનમાં ઊંડે ને ઊંડે પગ પેસાડતાં જઈએ છીએ, આ બધું એક રીતે



તો ચાલવા જેવું જ ગણાયને? અરે! જ્યાં ઊભાં હોઈએ-ત્યાં જ ખાવા-પીવાનું મળી રહેતું હોય તો પછી આપણે ચાલવાની મહેનત શું કામ કરવી?)  
 હુ (સૌએ તેનું નામ પાડ્યું “ગાંડો આંબો.”)

આ ગાંડા આંબાની છાયામાં હજી પહેલાંની જેમ મુસાફરો થાક ખાવા બેસતા. થોડો આરામ કરીને ખાતા પીતા. કોઈ વળી સૂઈ જતા તો ઘણી વાર એકબીજા સાથે દેશદેશની વાતો કરતા.

લીલાછમ ખેતરમાંથી દોડી જતું સફેદ સસલું, પીછાં પસારીને કળા કરતો મોર, ડુંગરની પેલી બાજુ વહેતી ભૂરી નદી, પોપટોનો ઊડતો લીલો ગાલીચો, રાઈનાં પીળાં ભમરાક ખેતરો, ગર્જના કરતો નીચે પડતો ધોધ, આકાશને ચૂમી રહેતા કાળા ડિબાંગ ડુંગરો, ધોળી ધોળી રેતીવાળા કિનારો, તેની પેલી પાર ફેલાયેલો સાગર-પાસેનાં ફણસને, જાંબુડાને અને આંબાને, એમ કાંઈ કેટલાય જણાને તેણે પૂછ્યું હતું: આ બધું જોવા મારી સાથે મુસાફરીએ આવશો? (ના ભાઈ, ના. બધાંનો જવાબ એક જ હતો. માત્ર તે જણાવવા માટેના શબ્દો જુદા જુદા હતા. અને અહીં



આપણને શેની ખોટ છે? ગમે ત્યાં જઈએ તોયે આકાશ તો એનું એ જ રહેવાનું, અને માટી પણ એની એ જ. અરે, ઝાડની જાત, એ તે કદી પોતાનાં મૂળિયાંની માટીને છોડી શકે?)

૧૨ (પણ આંબાએ તો મનોમન નક્કી કરી નાખ્યું હતું કે આસપાસનાં આ બધાં ઝાડવાંઓ મૂરખ છે, આળસુ છે, એમાંનું કોઈ મારી સાથે આવવાનું નથી. મારે એકલાએ જ જવું પડશે.

આંબાના મનમાં સતત સવાલો ઊભા થયા કરતા હતા તેથી તેનો આકાર ધીમે ધીમે પ્રશ્નવિરામ જેવો થવા લાગ્યો.) એક દિવસ આકાશમાં કાળાં ડિબાંગ વાદળાં ચડી આવ્યાં. વાદળાંઓનો ગડગડાટ શરૂ થયો. વીજળી ચમકવા લાગી. મૂશળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. એવામાં કડકડભૂસ એવો અવાજ સંભળાતાં આંબાએ ચોંકીને પૂર્વ દિશામાં જોયું.

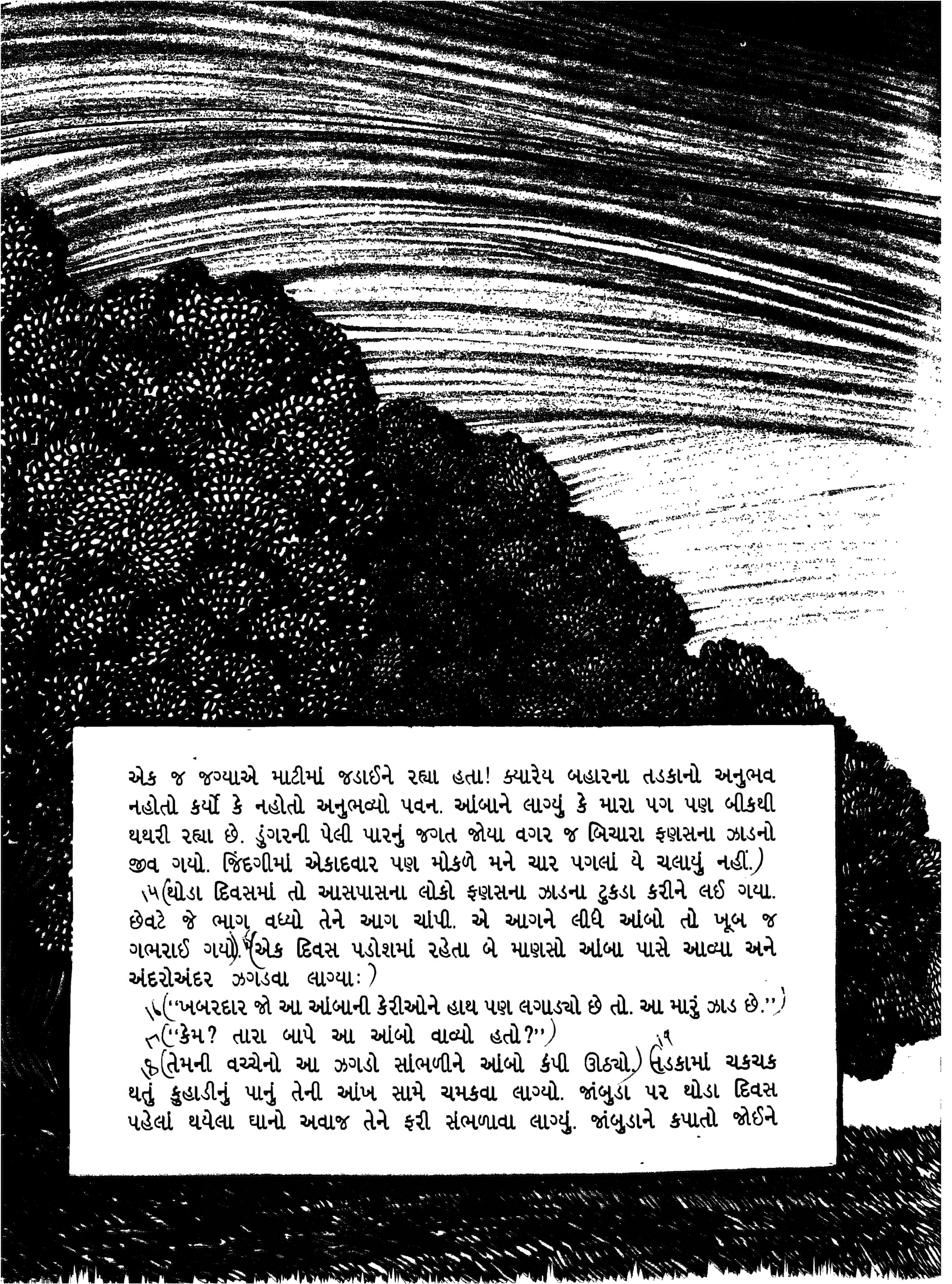
આંધીને કારણે ફણસનું ઝાડ મૂળ સાથે ઊખડી પડ્યું હતું. આજ સુધી માટીમાં દબાઈને રહેલા તેના પગ હવે ખુલ્લા દેખાતા હતા. અરેરે! આ પગ આખી જિંદગી











એક જ જગ્યાએ માટીમાં જડાઈને રહ્યા હતા! ક્યારેય બહારના તડકાનો અનુભવ નહોતો કર્યો કે નહોતો અનુભવ્યો પવન. આંબાને લાગ્યું કે મારા પગ પણ બીકથી થથરી રહ્યા છે. ડુંગરની પેલી પારનું જગત જોયા વગર જ બિચારા ફણસના ઝાડનો જીવ ગયો. જિંદગીમાં એકાદવાર પણ મોકળે મને ચાર પગલાં વે ચલાવું નહીં.)

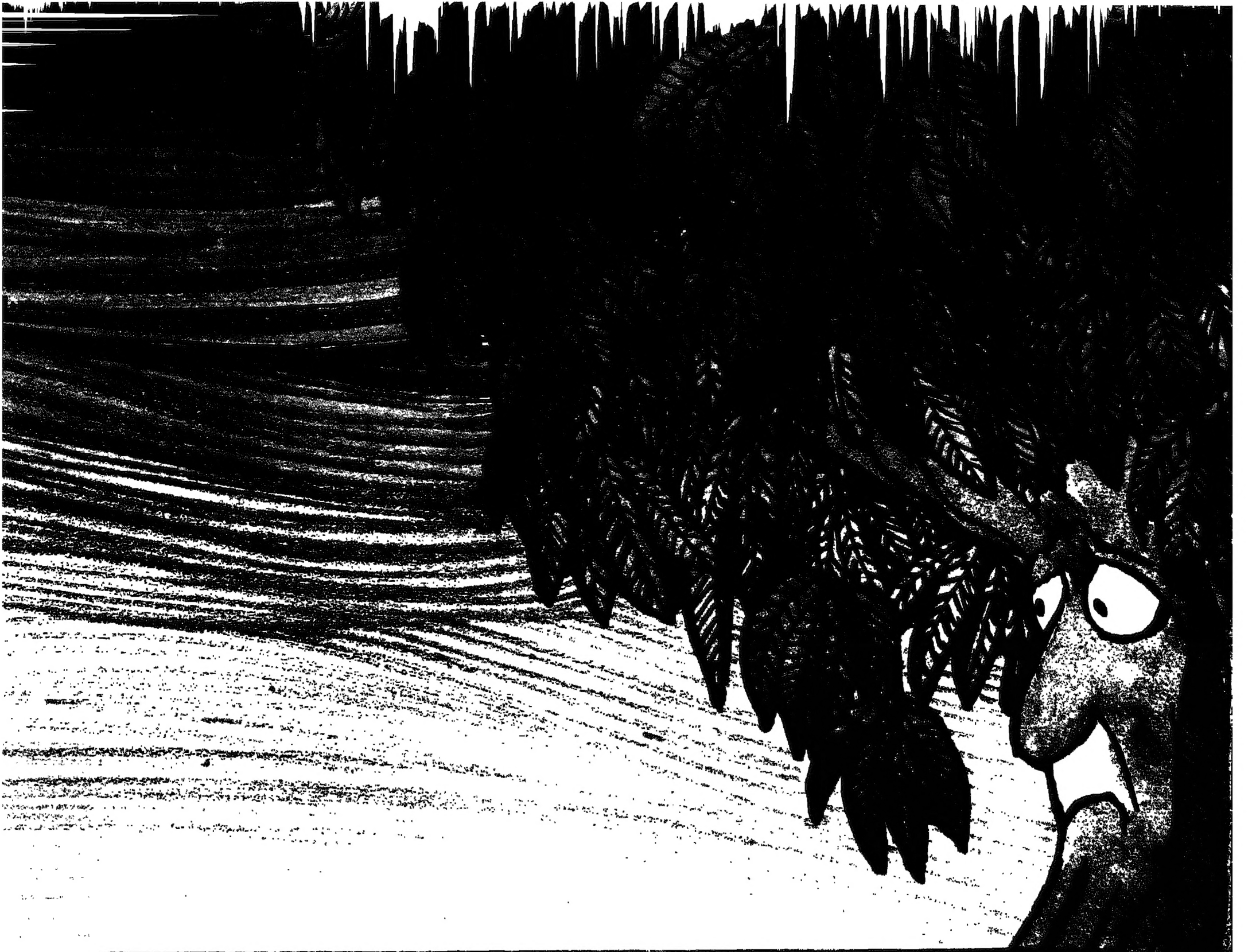
૧૫(થોડા દિવસમાં તો આસપાસના લોકો ફણસના ઝાડના ટુકડા કરીને લઈ ગયા. છેવટે જે ભાગ વધ્યો તેને આગ ચાંપી. એ આગને લીધે આંબો તો ખૂબ જ ગભરાઈ ગયો.) ૧૬(એક દિવસ પડોશમાં રહેતા બે માણસો આંબા પાસે આવ્યા અને અંદરોઅંદર ઝગડવા લાગ્યા:)

૧૭(“ખબરદાર જો આ આંબાની કેરીઓને હાથ પણ લગાડ્યો છે તો. આ મારું ઝાડ છે.”)

૧૮(“કેમ? તારા બાપે આ આંબો વાવ્યો હતો?”)

૧૯(તેમની વચ્ચેનો આ ઝગડો સાંભળીને આંબો કંપી ઊઠ્યો.) ૨૦(તડકામાં ચકચક થતું કુહાડીનું પાનું તેની આંખ સામે ચમકવા લાગ્યું. જાંબુડા પર થોડા દિવસ પહેલાં થયેલા ઘાનો અવાજ તેને ફરી સંભળાવા લાગ્યું. જાંબુડાને કપાતો જોઈને



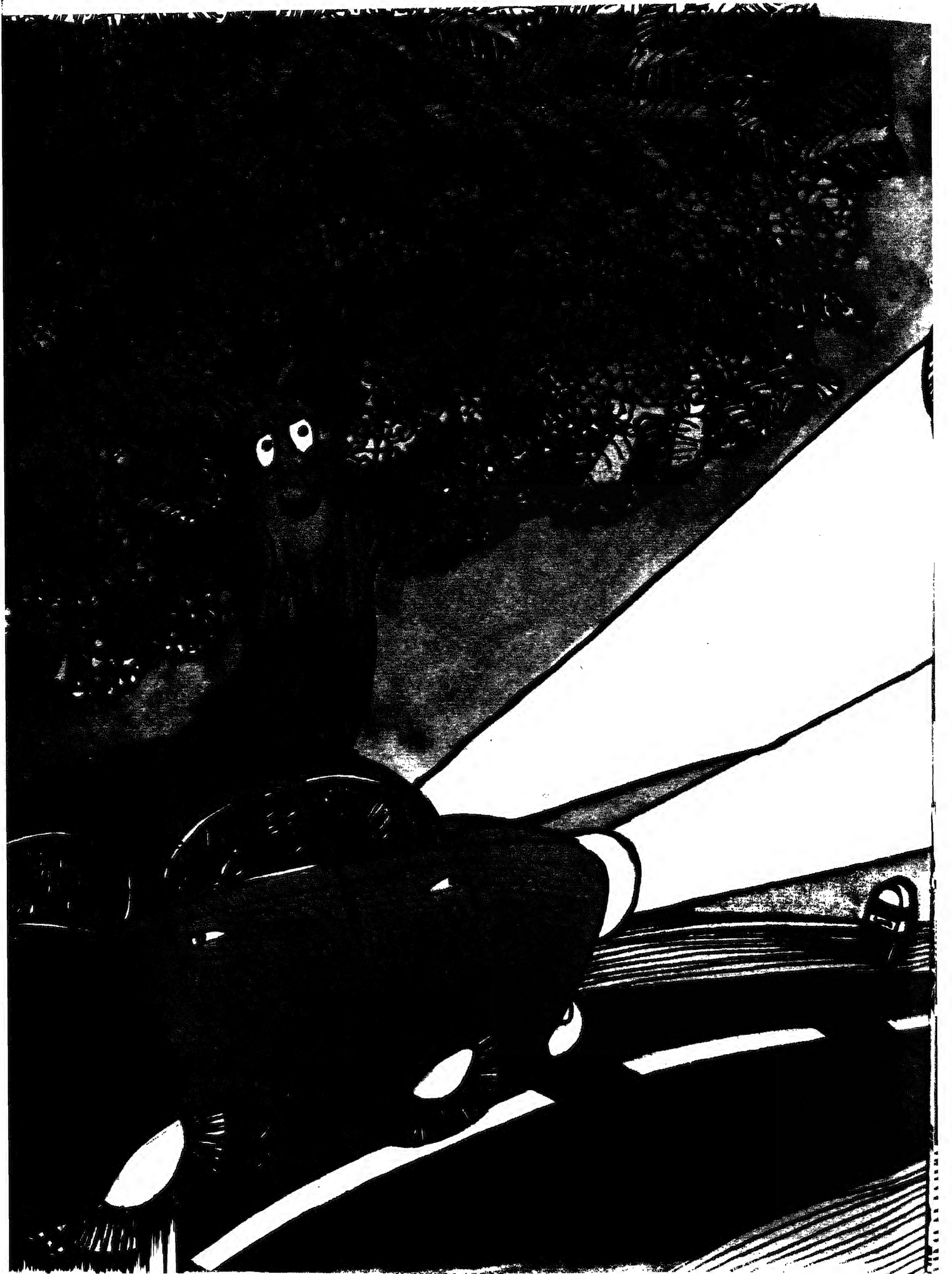


બધાં જ ગભરાઈ ગયાં હતાં. કોઈને પગ નીચેની જમીન છોડીને જવાની ઈચ્છા ન હતી.) પણ આંબાએ તો મનોમન નક્કી કરી નાખ્યું. ગમે તે થાય પણ આજે રાત્રે અહીંથી ભાગી છૂટવું છે. પછી જાંબુડાની જેમ કુહાડીના ઘા તો સહન ન કરવા પડે! સાંજના ઝાંખા થતા અજવાળામાં આંબાએ ચારે બાજુ નજર ફેરવી લીધી. આટલાં વર્ષોની સોબત હતી એટલે એ બધાં તેને પોતીકાં લાગતાં હતાં. પણ હવે એ બધાંમાં જીવ પરોવી રાખવો એ બરોબર નથી. આજે અહીંથી ચાલ્યા જ જવું જોઈએ. કાળાં વાદળાંમાં વીજળી ઝબકે તેમ તેના ભયભીત હૈયામાં કુહાડીનું પાનું ચમકતું હતું.)

જી (આંબાના પગ ધીમે ધીમે માટીની બહાર આવ્યા. ખેતરમાં ફરફર વાતા પવને તેને કહ્યું: “અરે ચાલ, ફરવા. આ દુનિયા કેટકેટલી અજાયબીઓથી ભરેલી છે એ તો જો!” હવે આંબાની ડાળીઓ પંખીની પાંખની જેમ ઊંચી-નીચી થવા લાગી.)

૨૨ (રાત પડી. આકાશમાં તારાઓ ચમકવા લાગ્યા. આસપાસનાં ઘરોમાં દીવા







ટમટમવા લાગ્યા. પક્ષીઓનો કલરવ બંધ થઈ ગયો. તમરાંઓનો અવાજ શરૂ થયો.)  
૨૩ (આવે ટાણે ગાંડા આંબાએ પોતાનું ઘર છોડ્યું. પોતાના દોસ્તો છોડ્યા. તેણે આતુરતાથી પોતાના પગ ઉપાડ્યા. આસપાસનાં બધાં ગાઢ નીંદરમાં હતાં.)

કાલે સવારે ધુમ્મસની ચાદર હટાવીને એ બધાં ઊઠશે. અને પછી આશ્ચર્યથી એકબીજાને પૂછ્યા કરશે, “આંબો ક્યાં ગયો? પેલો ગાંડો આંબો ક્યાં ગયો?”)  
૨૪ (આંબો ચાલતાં ચાલતાં મનોમન હસવા લાગ્યો. તેને ચાલવામાં કેટલી મઝા આવતી હતી! પોચી પોચી માટી ઉપર પગ માંડીને ચાલવામાં કેવો આનંદ આવતો હતો! પવનની લહેરખીને શરીર પર ઝીલતાં તેને મઝા પડતી હતી. પગલે પગલે નવી જમીન, નવું જગત.)

હવે તે એક કેડી પર ચાલવા લાગ્યો હતો. ઢોળાવ નીચે ઊતરતો જતો હતો એટલે જાણે ગબડતો હોય એમ ચાલતાં તેને ખૂબ ગમ્મત આવતી હતી. કેડીની આસપાસનું ઘાસ તેના પગમાં ગલીપચી કરતું હતું. સીટી વગાડતો વગાડતો તે રસ્તાની ધાર સુધી આવી પહોંચ્યો. રસ્તો ઓળંગીને સામી બાજુ જવાનો વિચાર કરતો હતો.

“અરે એય ગાંડા!...”

૨૫ (ગાંડા આંબાએ ચમકીને આમતેમ જોયું અને તેના પગ થંભી ગયા. આ ગુલમહોરે વળી મારું નામ ક્યાંથી જાણ્યું?)

૨૬ (ગુલમહોરે પોતાના લાલ લાલ હાથ આંબા સામે લંબાવ્યા. કહ્યું, “ગાંડા, રસ્તો ઓળંગતો નહીં. નાહકનો નરી જઈશ.”)

૨૭ (આંબો હતો ત્યાં ને ત્યાં જ ઊભો રહ્યો. એવામાં બે વિચિત્ર પ્રાણી પ્રકાશનો ધોધ રસ્તા પર પાથરતાં ઝડપથી દોડતાં આવતાં દેખાયાં.)





૨૪ (જોયું ને! આ રસ્તા પર આવાં પ્રાણીઓ હંમેશા દોડતાં રહે છે.)

૨૫ ("પણ મારે રસ્તો ઓળંગીને સામી બાજુ જવું જ છે. હું ખૂબ દૂરથી આવ્યો છું.")

૨૬ ("તારે પેલા ડુંગરની ટોચ પર જવું હશે, નહીં?")

૨૭ ("હા, હા." આંબાએ કહ્યું.)

૨૮ ("પછી ત્યાંથી આગળ વધીને નદી પાસે પણ જવું હશે, નહીં?")

૨૯ ("સાવ સાચું. તે એ શી રીતે જાણ્યું?")

૩૦ ("મારા મનમાં પણ આવી જ મુરાદ છે," ગુલમહોરે કહ્યું.)

૩૧ ("એમ કે? તો તો ચાલ મારી સાથે. આજ સુધીમાં મેં તો કાંઈ કેટલાંયે જણાને પૂછી જોયું, પણ મારી સાથે આવવા કોઈ તૈયાર ન થયું. મારા જેવું જ વિચારતો આજે તું પહેલો જ મળ્યો." આંબો ઉત્સાહથી બોલવા લાગ્યો.)

૩૨ ("અરે ભાઈ, જરા ધીરો પડ. છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી હું અહીં ઊભો છું. પણ રસ્તા ઓળંગીને સામી બાજુ જવાની તક જ મને મળતી નથી.")

ગુલમહોર આ પ્રમાણે બોલી રહ્યો હતો એટલામાં જ વળી એક પ્રાણી સામેના રસ્તા પરથી દોડતું પસાર થઈ ગયું. તેની બન્ને આંખોમાંથી પ્રકાશનો ધોધ વહેતો હતો. દોડતી વખતે એ પ્રાણીઓ ઘર્ર ઘર્ર અવાજ કરતાં હતાં. આ બધું જોઈ આંબો પણ સહેજ ગભરાયો.

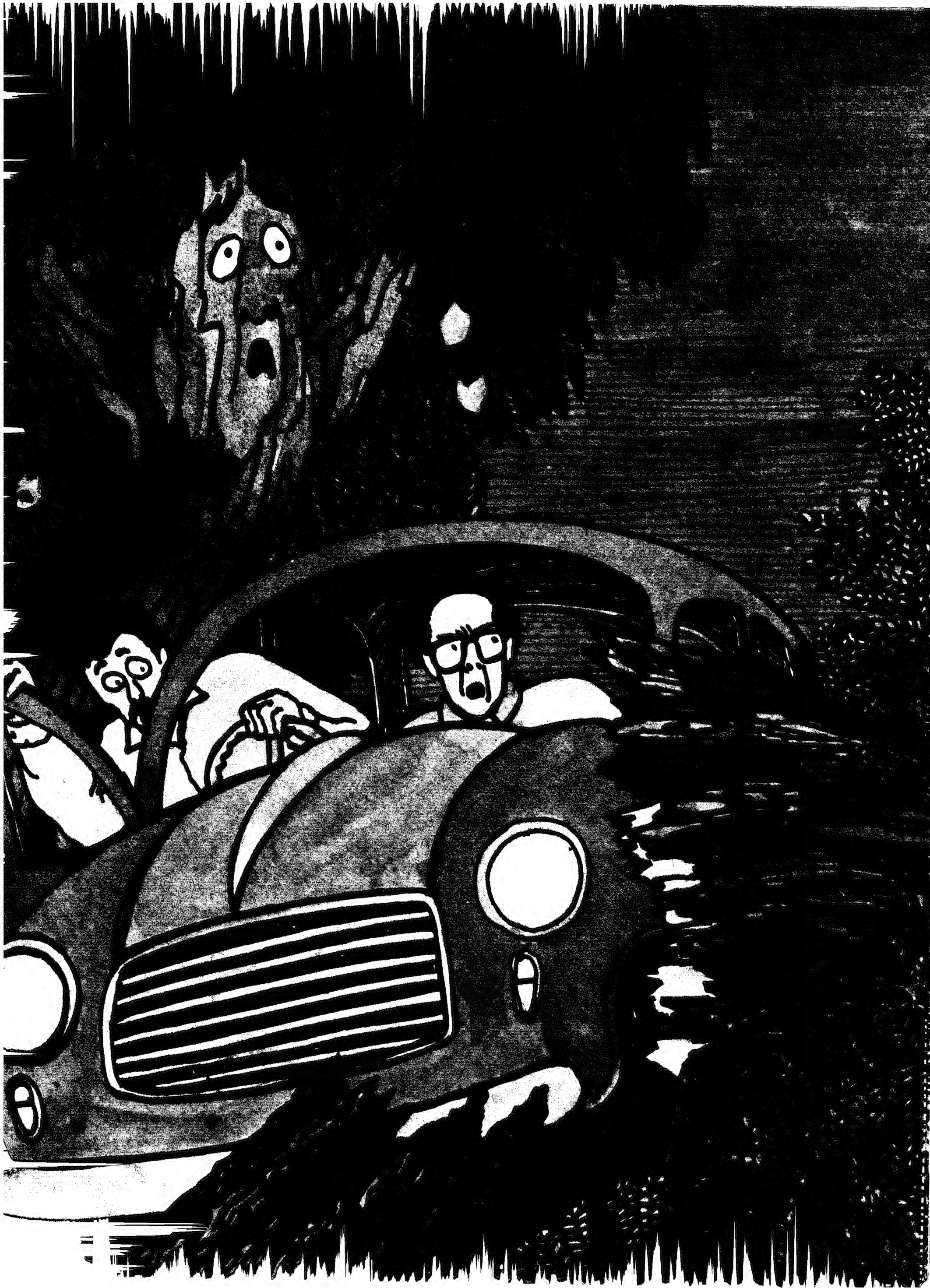
"આવાં પ્રાણીઓ ક્યાંથી આવે છે અને ક્યાં જાય છે એની કાંઈ ખબર પડતી નથી. પણ તેની આવ-જા એક સરખી ચાલુ હોય છે. મને એમની ખૂબ બીક લાગે છે."

"પરમ દિવસે જોતજોતામાં આવા જ એક પ્રાણીએ એક વાછરડાને કચડી નાખ્યું હતું." ગુલમહોર દબાયેલા અવાજે બોલી રહ્યો હતો. તેણે આંબાનો હાથ પકડ્યો. ગુલમહોરની ધૂજારી આંબાએ પણ અનુભવી.

૩૩ ("અરે, એમ કાંઈ ગભરાઈને બેસી રહેવાતું હશે? એ તો થોડી હોશિયારી વાપરવી જોઈએ." આંબાએ કહ્યું.)

૩૪ ("ના રે ભાઈ, તું તારે જા આગળ. હું પાછળ પાછળ આવીશ. પણ જરા સંભાળીને જજે હોં!" કોઈ પણ હિસાબે ગુલમહોર પોતાની જગ્યા છોડવા તૈયાર







ન હતો.)

૧૭ (ગાંડો આંબો આગળ સરક્યો. રસ્તાની વચ્ચોવચ આવી પહોંચ્યો. બરાબર એ જ વખતે દૂરથી આવતો પ્રકાશનો લિસોટો તેના શરીર પર પડ્યો. આંબો ચમક્યો.

તે ગભરાઈને રસ્તા પર આડો-અવળો દોડવા લાગ્યો. પ્રકાશનો લિસોટો નજીક આવ્યો. આંબાની આંખો મીંચાઈ ગઈ. ધડકતે કાળજે તે રસ્તાની સામી બાજુએ માંડ માંડ પહોંચ્યો. બરાબર એ જ વખતે પાછળથી મોટો કડાકો સંભળાયો.)

૧૮ (આંબાએ આંખો ખોલીને પાછળ જોયું. રસ્તા પરથી ધસી આવતું પેલું ભયંકર પ્રાણી ગુલમહોર સાથે ભટકાયું હતું. ગુલમહોર નીચે ઢળી પડ્યો હતો. પેલા પ્રાણીના પેટમાંથી માણસો બહાર આવી ગયા હતા. તેઓ અંદરો-અંદર બોલતા હતા:

“કેમ રે ડ્રાઈવર! દારૂ ઢીંચ્યો છે કે શું?”)

૧૯ (“ના..., ના..., પણ મેં રસ્તાની વચ્ચોવચ ઝાડ જોયું. રીતસર ચાલતું હોય એવું લાગ્યું.”)

૨૦ (“અહીં ભૂત-ભૂત થાય છે કે શું? સારું થયું કે આપણામાંથી કોઈ મર્યું નહીં.”)

૨૧ (“ભગવાનના સમ. મેં ખરેખર ઝાડને ચાલતાં જોયેલું.”)

૨૨ (“અલ્યા, સપનું જોતો હતો કે શું? ઝાડ તે વળી પોતાની જગ્યા છોડે?”)





૫૬ (થોડીવાર પછી પેલા માણસો ફરી પેલા પ્રાણીના પેટમાં ઘૂસી ગયા. ફરી એ પ્રાણીએ પોતાની આંખો ખોલી અને રસ્તા પર ઝડપથી દોડવા લાગ્યું.)

૫૭ આંબાના પેટમાં ધ્રાસ્કો પડ્યો. તેને થયું કે મારા દોસ્ત પાસે જઈને તપાસ કરું. ફરી ઊભા થવા માટે ગુલમહોરને મદદ કરું. પણ ફરી રસ્તો ઓળંગવાની હિંમત હવે આંબામાં રહી ન હતી. તેણે ભીની આંખે દૂરથી ગુલમહોરની વિદાય લીધી. ડુંગરની ટોચ તરફ એ ચાલવા લાગ્યો.)

૫૮ (એક ઠેકાણે શોરબકોર સંભળાયો. અંધારામાં હળવે પગલે ચાલતો તે ત્યાં પહોંચ્યો. દીવાના અજવાળામાં માણસો ભેગા થયા હતા. છોકરાંઓ ધીંગામસ્તી કરી રહ્યાં હતાં. એ બધાની સામે એક લાલ પડદો ટાંગેલો હતો.)

૫૯ (અરે, આ નાટક હવે શરૂ ક્યારે થશે?" કોઈએ બૂમ પાડી.)

૬૦ આંબાને થયું, લાલ પડદાની પાછળ શું છે તે જોઉં. અંધારામાં હળવે પગલે તે પડદાની પાછળ ગયો. તેણે અંદર ડોકિયું કર્યું તો કેટલાંક માણસો આમથી તેમ દોડાદોડ કરતાં હતાં. કેટલાક લોકો સામાન ગોઠવતા હતા. કેટલાક કપડાં બદલતા હતા.

એક બાઈ અરીસા સામે ઊભી રહીને શણગાર સજ્જ રહી હતી. આંબાએ





હળવે રહીને એક પાંદડું તેના ખભા પર નાખ્યું એટલે બાઈએ ગભરાઈને એવી તો જોરથી ચીસ પાડી કે બાકીના માણસો તેની પાસે દોડી આવ્યા.)

૬૮ (આંબો મૂંગો મૂંગો આ બધી દોડધામ જોતો રહ્યો. હવે ત્યાં ધૂપ કરવામાં આવ્યો. ધૂપની સુગંધથી આંબાનું મન મહેકી ઊઠ્યું. કોઈએ ઘંટડી વગાડી. બહાર બેઠેલા પ્રેક્ષકો શાંત થઈ ગયા.)

૬૯ (એવામાં એક માણસે બીજાને કહ્યું, "અરે પહેલો પ્રવેશ તો જંગલનો છે. ઝાડ પાછળ ઊભો રહીને રાજકુંવર રાજકુંવરીને જુવે છે. એટલે અહીં એક ઝાડ હોવું જોઈએ. હવે શું કરીશું?"

આંબાને થયું, હું જ ઝાડ તરીકે કામ કરું. એવામાં પવનનો એક જોરદાર











ઝપાટો આવ્યો. દીવા છેક જ ઝાંખા થઈ ગયા. હળવે રહીને આંબો સ્ટેજ પર ચઢી ગયો. ચશ્માં પહેરેલો એક માણસ દાખલ થયો. દાખલ થતાં જ તે આંબાના થડ સાથે ભટકાયો. ગાળ દઈને તેણે કહ્યું: “અરે! આ ઝાડ વળી અહીં કોણ લઈ આવ્યું?”

બીજા માણસો પણ ટોળે વળ્યા. બધાને આશ્ચર્ય થતું હતું.

સ્ટેજ પર આ ઝાડ કોણ લાવ્યું?

પહેલા પ્રવેશનું તો જાણે સમજ્યા, પણ પછી તેને ઊંચકીને બાજુએ મૂકવું શી રીતે? કોઈ કહે, કુહાડી લાવીને ઝાડ કાપવું પડશે. કેરી પાડવા છોકરાઓ પથરા મારવા લાગ્યા. દીવા ઓલવાઈ ગયા. ચારે બાજુ અંધારું ફેલાઈ ગયું. આંબો ધીમે પગલે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યો. (આંબાના ગામડાંમાંથી નાટક જોવા આવેલા લોકોએ ઝડપથી દોડી જતું ઝાડ જોયું. ભૂત, ભૂત, ભૂત. બાપરે! લોકો બૂમાબૂમ કરવા લાગ્યા.)

પછી આંબો એક ઝૂંપડી પાસે ઊભો રહી ગયો. ઝૂંપડીમાં દીવો ટમટમતો હતો. બે છોકરાઓના રડવાનો અવાજ આવતો હતો. તેમનો બાપ છોકરાઓને પટાવી રહ્યો હતો.

“બાપા, આજે પણ તમે કેરીઓ લાવ્યા નહીં.”

“આ શું કટકટ માંડી બેઠા છો તમે? નીકળો ઘરની બહાર.”

છોકરાઓને ઘરની બહાર કાઢી તેમના બાપાએ ઘડ દઈને બારણું બંધ કરતાં ગુસ્સાથી કહ્યું, “ખાઓ, હવે પેટ ભરીને કેરીઓ ખાઓ.”

(બહાર બધે અંધારું હતું. છોકરાઓ ગભરાઈને એકબીજાને વળગીને ઝૂંપડીના બારણા પાસે ઊભા રહ્યા. આંબાને તેમની દયા આવી. તેણે છોકરાઓની મશ્કરી કરવાનું ઠરાવ્યું. એવો વિચાર આવતાં જ આંબો ખડખડ હસી પડ્યો.

તે હસતો હતો ત્યારે ત્રણ-ચાર કેરીઓ છોકરાઓની સામે ખરી પડી. ટપ્... ટપ્... ટપ્... છોકરાઓ ઝડપથી કેરીઓ ભેગી કરવા લાગ્યા. અંધારાની વાત તેઓ ભૂલી ગયા.)

(તેમણે બાપાને બૂમ મારી, “બાપા, બારણાં ખોલો. અમે ઢગલાબંધ કેરીઓ લાવ્યા છીએ.”)

૬૬ (“કોણે આપી?” માએ અંદરથી જ પૂછ્યું.)

૬૭ (“આંબાના ઝાડે આપી. બાપા ઝાડને બોલાવી લાવ્યા હતા ને?”)

૬૮ (મા-બાપા બહાર આવ્યાં. ઝૂંપડીના ખુલ્લા બારણામાંથી આવતા પ્રકાશમાં આંબાના ઝાડનું થડ ચોખ્ખું દેખાતું હતું. પણ તેમને પોતાની આંખા પર વિશ્વાસ બેસતો ન હતો. તેમને લાગ્યું કે આ તો સપનું છે. તેમણે આંબાને હાથ અડાડી ખાતરી કરી.

માને થયું, કોણ જાણે કયા જનમનાં પુણ્ય ફળ્યાં છે! લગ્ન થયાં ત્યારથી તેને લાગતું હતું કે ઝૂંપડી પાસે આપણું પોતાનું કહી શકાય એવું ઝાડ તો હોવું જોઈએ. આજે એની એ ઈચ્છા પૂરી થઈ.



ઘરમાં જઈને તે કંકુની વાટકી લઈ આવી. ચોખા લાવી. આંબાના થડને કંકુ-ચોખાથી વધાવીને તે બોલી, “ભાઈ આંબા, અહીં આવ્યો છે તો હવે આખી જિંદગી સુખેથી અહીં રહેજે. બીજે ક્યાંય જતો નહીં.”)

૬૫ (આંબાને થયું કે બૂમ પાડીને કહું કે મને તરસ લાગી છે થોડું પાણી આપો. તેણે મોટેથી કહ્યું. પણ કોઈ તેની વાત સાંભળી શક્યું નહીં.)

૬૬ (છોકરાઓના બાપા આંખ ચોળતા ચોળતા બોલ્યા: “આ નકામી આફત વળી ક્યાં આવી? કોને ખબર, આ આંબાનો માલિક કોણ હશે? કાલ સવારે ઊઠીને તેનો માલિક ગ્રામપંચાયતમાં ફરિયાદ કરશે તો આપણે માથે ચોરીનું આળ આવશે. હાથકડી નાખીને લઈ જશે.”)

૬૭ (બીજા બાજુ છોકરાઓ આંબાની ડાળ પરથી હીંચકો બાંધવાનો વિચાર કરતાં હતાં. એક જણ કહે, “બાપા! આ ઝાડ રાતમાં ભાગી જશે તો? એને બાંધી રાખીએ.”)

૬૮ (“તું તો ભાઈ બહુ ડાહ્યો. બાંધીશ શેની સાથે?” બીજાએ પૂછ્યું.)

૬૯ (“આપણા ઘર સાથે બાંધી દઈએ.”)

૭૦ (“પણ તે ભાગતી વખતે આપણું ઘર પણ સાથે લઈ જાય તો?”)

૭૧ (બાપા કહે, “મને એક યુક્તિ સૂઝી છે. આપણે આ ઝાડનાં સરપણ બનાવીએ.”)

૭૨ (સરપણ? આંબા માટે આ શબ્દ નવો હતો.

“સરપણ કર્યા પછી કોઈ ઝાડને ઓળખી શકશે નહીં અને આખું વર્ષ બળતણનો પ્રશ્ન ઊકલી જશે. ગોવિંદ, કુહાડી લઈ આવ.”)

૭૩ (કુહાડી... કુહાડી... બળતણ... બાપરે! સહુના દેખતાં જ આંબાએ તો દોટ મૂકી.)

૭૪ (જોતજોતામાં આંબો દૂર જંગલમાં ખોવાઈ ગયો. પણ તેને કાને હજીયે માણસોની બૂમાબૂમ સંભળાતી હતી.)

૭૫ (“અલ્યા તું કોણ?” કરડો અવાજ કાન પર અથડાતાં જ આંબો ખચકાયો. તેણે જોયું તો એ સાગના અનામત જંગલમાં આવી પહોંચ્યો હતો. સાગનાં લાંબાં ઝાડ લશ્કરના સિપાઈઓ જેવાં ઊંચાં અને ટટ્ટાર દેખાતાં હતાં.)











૧૦ (“અહીં કેમ આવ્યો છે?” બીજાએ પૂછ્યું.)

૧૧ (“અરે આ પ્રદેશ સાગ જાતિના ઝાડનો છે. અહીંથી ઝટ ચાલ્યો જા.” એક ઘરડા સાગના ઝાડે કહ્યું.)

આંબો મૂંગો મૂંગો ચાલવા લાગ્યો. ઘણું ચાલ્યો પણ રસ્તામાં ક્યાંય પાણી દેખાયું નહીં. એનો જીવ મૂંઝાતો હતો. ઠંડા પાણીમાં પગને ઝબોળવાની હવે તાલાવેલી લાગી હતી.)

૧૨ રસ્તામાં ઉંબરાનું એક ઝાડ દેખાયું. આંબાએ પૂછ્યું, “ઉંબરાદાદા, પાણી મળશે ક્યાંય થોડું?”

૧૩ (“અરે તારીયે જાત તો ઝાડની જ ને? પછી પૂછે છે શું? લાત મારતો મારતો ઊંડે સુધી જા. એટલે પાણી મળશે.”)

૧૪ (“અહીં આસપાસમાં નદી નથી?”)

૧૫ (“નદી? નદી એટલે વળી શું?”)

૧૬ (“નદી એટલે વહેતું પાણી.”)

૧૭ (“એ માટે તો તારે ચોમાસા સુધી રાહ જોવી પડશે.”)

૧૮ આંબો આગળ ચાલવા લાગ્યો. તરસ ખૂબ લાગેલી. આંખમાં ઉજાગરો, રસ્તો ખાડા-ટેકરાવાળો, આસપાસમાં કેટલાં બધાં ઝાડ!

૧૯ (સૂરજ ઉપર આવ્યો. હવે રસ્તો ચોખ્ખો દેખાવા લાગ્યો. આંબાને થાક લાગ્યો. પરસેવો થયો. તડકો વધતો જતો હતો) એક જોડૂત કુટુંબ ઝડપથી ચાલતું આંબા પાસે આવ્યું. ખેડૂત, તેની વહુ અને તેમનો છોકરો.

ઝાડના છાંયામાં બેસીને ખેડૂત બોલ્યો. નક્કી ભગવાને જ આપણે માટે આ ઝાડ અહીં ઊભું કર્યું છે.)

૮૦ (એવામાં તેની વહુનું ધ્યાન ઉપર ગયું. તે બોલી, “અરે ઝાડ ઉપર તો કેરીઓ લટકે છે. બે પથરા મારી જુઓ તો.”)

૮૧ (છોકરો કહે, “હા બાપા, મને બહુ ભૂખ લાગી છે.”)

૮૨ (“નહીંતર ઝાડ પર ચડીને તોડી લાવો.”)

“ના..., ના..., આપણાથી એવું કામ ન થાય.”

એટલીવારમાં તો આંબાએ પાંચ-છ કેરીઓ હળવેથી નીચે નાખી.)

૮૪ (“અરે જુઓ તો, ભગવાને જ કેરીઓ મોકલાવી.) (બોલો, હવે તો કેરીઓ ખવાય ને?” આંબો મનોમન હસી રહ્યો.)

૮૫ (“કેરીઓ ખાઈને ગોટલા રસ્તામાં થોડે થોડે અંતરે ફેકવાના. નવાં ઝાડ પણ



વાવવાં જોઈને?) (આંબાએ ધન્યતા અનુભવી. ઉપકાર કરવામાં કેટલો આનંદ છે એ તેને સમજાયું.)

૪૪ (કેરીઓ ખાઈ લીધા પછી છોકરાએ ફરી ઉપર જોયું.)

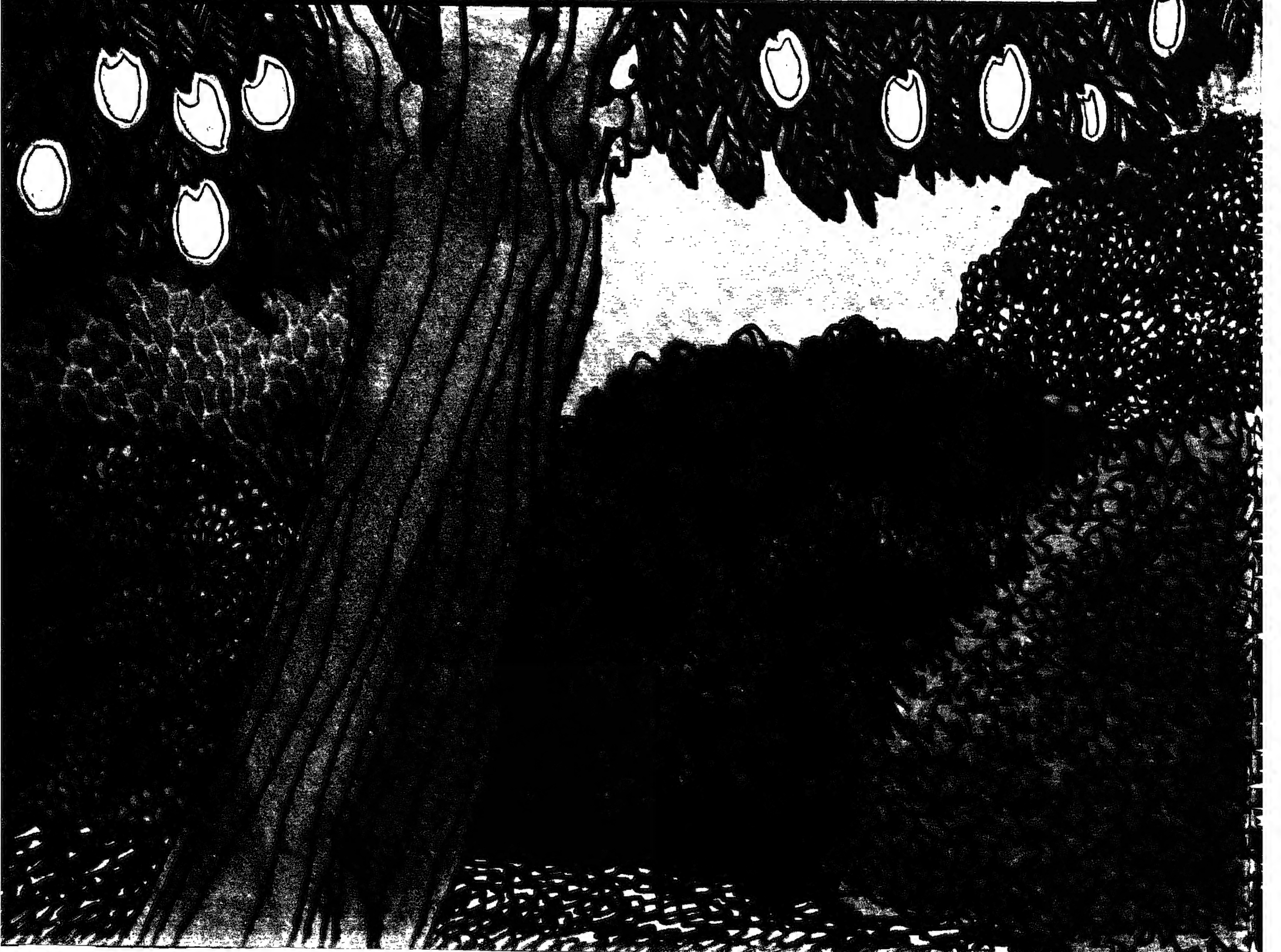
“બાપા, ઝડ ઉપર હજી બીજી કેરીઓ છે.”

૪૫ (“પણ તારું પેટ તો ભરાઈ ગયું છે ને?” (વધુ પડતો લોભ ખોટો.) (બીજા મુસાફરો પણ આવશે. તેઓ પણ થાક્યા હશે, ભૂખ્યા થયા હશે. તેમને પણ કેરીઓ ખાવા નહીં જોઈએ? આપણી પહેલાં સવારે આવેલું કોઈ બધી કેરીઓ ખાઈ ગયું હોત તો આપણને કેરીઓ ખાવા મળી હોત કે?”)

૪૬ (પછી ત્રણે જણાં આંબાની છાયામાં આડા પડ્યાં.)

ખેડૂત બોલ્યો: “આ ઝડની જિંદગી કેવી સારી! એક જગ્યાએ રહીને જ તે પોતાનું પેટ ભરી શકે છે. આપણે તો કેટલી દોડધામ કરવી પડે છે! ઘરથી ખેતરે, ખેતરમાંથી બજારમાં, બજારમાંથી જંગલમાં, જંગલમાંથી ગામમાં. મારા પગ તો ચાલી ચાલીને સાવ ચાળણી જેવા થઈ ગયા છે.”

૪૭ (તેની આ વાત સાંભળીને આંબો હસ્યો. અરે, એક જગ્યાએ રહીને તો હું કેટલો કંટાળી ગયો છું. તું બે દિવસ તો હાલ્યા-ચાલ્યા વગર ઊભો રહી જો.)









૧૭  
(થોડીવાર પછી ખેડૂતનું કુટુંબ ઊઠીને ચાલવા લાગ્યું. તેઓ જે દિશામાં ગયાં તેનાથી ઊંધી દિશામાં આંબો ચાલવા લાગ્યો.

હવે તે ડુંગરની ટોચ પર આવી પહોંચ્યો. રસ્તાની ધારે ઊભો રહ્યો.

આજે પહેલી વાર જ આટલી ઊંચી જગ્યા પર ઊભો રહીને તે નવાઈની દુનિયા જોતો હતો. હવે ઝાડનાં ખરબચડાં શરીર દેખાતાં નહોતાં. દેખાતાં હતાં માત્ર લીલાં લીલાં માથાં ને લીલા લીલા હાથ. દરેક લીલા રંગની અલગ છટા હતી. પીપળાના પાનમાંથી ક્યારેક રતુમડી તો ક્યારેક સોનેરી રંગની ઝાંય ફૂટતી. વડની પાંદડાંનો કાળાશ પડતો લીલો રંગ બધાંથી અલગ તરી આવતો હતો. કડવા લીમડાનાં કરકરિયાંવાળાં પાનનું નકશીકામ દૂરથી પણ દેખાતું હતું. અરે, આ બધાં તો મારાં ભાઈબંધ.)

આંબાના મનમાં બધાં માટે મમતા જાગી. બિચારાં જન્મ્યાં ત્યારથી એક જ જગ્યાએ મૂંગાં મૂંગાં ઊભાં છે.) (માણસો સારી જમીન પોતાના માટે વાપરે છે. અમને કુહાડીથી કાપે છે. અમને કાપીને પોતાનાં ઘર બનાવે છે. અમારી વસ્તીને આગ ચાંપે છે.) (બધાં ઝાડોએ સંપ કરી માણસ સામે બંડ પોકારવું જોઈએ. માણસનાં ઘર તોડીફોડી નાખવાં જોઈએ.) (ગામમાં ગયો હતો ત્યારે આંબાએ માણસોની સભા જોઈ હતી. તેમનાં ભાષણો સાંભળ્યાં હતાં. માણસના નેતાઓ જોરશોરથી બોલતા હતા.

નેતાઓની જેમ બોલવાની આંબાને ઈચ્છા થઈ આવી. તેણે ઝાડોના નેતા થવાનો નિશ્ચય કર્યો.)



૧૦૨ (ઊંચી જગ્યાએ ઊભા રહીને તેણે ભાષણ કરવાનું ઠરાવ્યું. પણ તે પહેલાં થોડુંક પાણી મળે તો સારું એમ તે મનોમન બોલ્યો.)

૧૦૩ (સામેના શ્રોતાઓ ઉપર તેણે નજર ફેરવી. દૂરના ભૂરા તળાવ ઉપરથી બગલાંની એક હાર ઊડી. જોતજોતામાં તે પાસે આવીને આંબાના ખભા પર બેઠી. વાહ! વાહ! આંબો મનમાં બોલ્યો. માણસના નેતાઓના ગળામાં પણ આમ જ હાર પહેરાવે છે ને! આ તો બહુ સારાં શુકન થયાં.)

૧૦૪ (પછી આંબાએ હાથ ઊંચા કર્યા. તે બોલવા માગતો હતો: “ભાઈઓ અને બહેનો.” પણ તેનો ગળમાંથી અવાજ નીકળતો ન હતો.

મારે પાણી જોઈએ છે. પાણી વગર બોલાશે જ નહીં. આંબાનો જીવ મૂંઝાઈ રહ્યો.)

૧૦૫ (રસ્તા પરથી ચાર પાંચ માણસો પસાર થતા હતા. એ લોકો આંબા પાસે જ આવીને ઊભા. એકના હાથમાં કાળા-ધોળા રંગના ડબ્બા હતા. બીજાના હાથમાં બ્રશ હતાં. એ લોકો અંદર અંદર બોલવા લાગ્યા:

“અરે આળસુના પીર! તમે ઊંઘો છો કે શું? આ ઝાડને તો નંબર જ આપ્યો નથી. તમે લોકો કામ સરખી રીતે કરતા નથી.”) (એક માણસે પોતાની થેલીમાંથી હથિયાર કાઢ્યાં.

અરે બાપરે! આંબો બીકનો માર્યો થયરી ઊઠ્યો. પણ હવે તે એક ડગલું પણ ખસી શક્યો નહીં. (માણસોએ આંબાના પેટ પર હથિયાર વડે ઘા કરવાની શરૂઆત કરી. થોડીવાર પછી આંબો ફરી ભાનમાં આવ્યો. તેણે જોયું તો તેના પેટ પર એક ચોકડું કોતરી કાઢવામાં આવ્યું હતું. એ ચોકડામાં સફેદ રંગ પૂરી





ઉપર કાળા અક્ષરે લખ્યું હતું (5879) ચોકઠાની નીચે કમ્મરની આસપાસ મોટો લાલ પટ્ટો કર્યો હતો.)

૧૧૦ (આંબાને ગુસ્સો આવ્યો. ભોંઠપ લાગી. રડવું આવ્યું.)

૧૧૧ ('આ શું? મારા શરીર પર આ રંગ શા માટે લગાડ્યો?')

૧૧૨ આંબાએ આજુબાજુ જોયું. બધાં ઝાડોનાં પેટ પર ચોકઠાં હતાં. કમ્મરની આસપાસ પટ્ટો હતો અને ચોકઠામાં આંકડા લખ્યા હતા.)

૧૧૩ (તેણે બીજાં ઝાડોને પૂછ્યું, "આ બધું શું છે? આવું કરતાં પહેલાં કોઈએ તમને પૂછ્યું હતું ખરું?")

૧૧૪ (બાજુમાં રહેલું એક ઝાડ કહે, "અરે ગાંડા! આ તો તારાં નસીબ ખૂલી ગયાં એમ સમજ. આજથી તું સરકારી ઝાડ. તને હવે કોઈ ત્રાસ આપશે નહીં. સરકારી માણસો તારી સંભાળ રાખશે.")

૧૧૫ (પણ આંબો રડવા જેવો થઈ ગયો.) (તેણે આંખો લૂછીને ચારેબાજુ જોયું. આસપાસનાં ઝાડોની ડાળો અને પાંદડાઓની આરપાર ડુંગરની તળેટીમાં કાચ જેવું પાણી ચમકતું હતું. એ પાણી પ્રસન્ન વદને તેને બોલાવી રહ્યું હતું.

"આવ, આવ, અહીં આવ.") (આંબો હવે પાણી પાસે જવાનો હતો. પેટ ભરીને પાણી પીવાનો હતો. પછી શરીર પરના કાળા ધોળા રંગના ડાઘ ઘસીઘસીને ભૂંસવાનો હતો. સાનભાન ખોઈને તે નદીની દિશામાં દોડવા લાગ્યો.)

૧૧૬ ("અરે, અરે, ઊભો રહે.) (ગાંડો આંબા, ઊભો રહે.")

૧૧૭ (પણ આંબાએ પાછા વળીને જોયું સુધ્ધાં નહીં.) (એ નદી કિનારે આવી પહોંચ્યો. બરાબર એ જ વખતે સૂર્ય આથમવા માંડ્યો. પશ્ચિમના આકાશમાંથી લાલ ને નારંગી રંગની ઝાંચ પાણીમાં પડતી હતી. પાણી કંકુ જેવું થઈ ગયું હતું.

આંબાને પેલા છોકરાઓની માના શબ્દો યાદ આવ્યા. "ભાઈ હવે ક્યાંય જતો નહીં. અમારે આંગણે સુખેથી રહેજે.")

૧૧૮ (આંબાએ થોડીવાર આંખો બંધ કરી લીધી. પછી તેણે વહેતું પાણી ધરાઈ ધરાઈને જોયું. હળવેથી પોતાના પગ પાણીમાં મૂક્યા.

અહોહો, કેટલી બધી ઠંડક! આંબાની તરસ છીપાઈ. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. આનંદનાં આંસુ, આભારનાં આંસુ!)







આવું પરમસુખ તેણે ક્યાંય અનુભવ્યું નહોતું. ચોમાસામાં તે ભરપૂર પાણી પીતો, પણ આ નદીના પાણીની મીઠાશ તો જુદી જ. આંબો નદીના પ્રવાહમાં આગળ વધવા લાગ્યો. આમ તેમ દોડતી રૂપેરી માછલીઓ તેના પગે ગલીપચી કરવા લાગી.

આખું શરીર જ પાણીમાં ઝબોળી દઉં તો કેવી મઝા આવે! આ માછલીઓ કેવી મઝાની તરે છે! (હું પણ શું કામ ન તરું?)

નહીં ઊઠવાનું, નહીં બેસવાનું, નહીં ફરવાનું, નહીં તરવાનું.

મારે તો બસ આખી જિંદગી ઊભાને ઊભા જ રહેવાનું.

હવે તો નદીના પ્રવાહની સાથે સાથે જવાનું. વહેતા જવાનું. નવો નવો કિનારો.



નવા નવા દેશ જોતાં આગળને આગળ જવાનું.

વહેતાં પાણીની ઠડી સીટી આંખો બંધ કરીને સાંભળવાની. પાણીનાં મોજાંની મજાની વાતો સાંભળવાની અને એમ વહેતાં વહેતાં, તરતાં તરતાં સાગરને મળવાનું.)

૧૪૮ (આંખો ધીમેથી પણ મક્કમ પગલે પ્રવાહની વચ્ચોવચ જઈ પહોંચ્યો.)

૧૪૯ (થોડીક જ વાર માટે તેનું માથું પાણી નીચે ગયું. જરાકવાર તેને ગૂંચળામણ થઈ. પણ પછી તેને તરતાં આવડી ગયું.)

૧૫૦ હવે તો નદીનો પ્રવાહ જ્યાં લઈ જશે. ત્યાં તે જવાનો. પોતે કશી જ ધમપછાડ નહીં કરે.

૧૫૧ (નદીને બંને કિનારે અનેક ઝાડ ઊભાં હતાં. તો વળી કોઈ કોઈ તેને નદીમાં





વહેતો જોઈને ભયભીત થઈ જતું હતું.

પણ ગાંડા આંબાનું હવે કિનારા તરફ ધ્યાન જ ન હતું.)

(૨૧ એક નવા પ્રદેશ તરફ, એક નવા જીવન તરફ ગાંડા આંબાએ પ્રવાસ શરૂ કર્યો હતો.

ગાંડપણ તો કમાલ હોય છે!)



